

PENSİLLER

Hasan Basri ÖZDEMİR*

ÖZET

Bu çalışmada pensillerin bazı özellikleri incelenmiş ve kesirli doğrusal dönüşümlerin sınıflandırılması pensiller ile yapılmıştır.

SUMMARY

Pencils

In this work, it was made with pencils the classification of linear mappings and studied fractional some properties of pencils.

PENSİLLER

1. Tanım

Herhangi iki L, L' geodeziği, geometrik olarak geodeziklerin bir p ailesini belirlerler. İşte bu L, L' geodezikleri tarafından belirlenen bu P kümesine L ile L' nün belirlediği pensil (pencil) denir.

Her bir P pensiline karşılık gelen ortogonal bir S ailesi vardır. Bu S ailesine de P nin bütünleyici kümesi denir. P ile S nin önemli ortak özellikleri vardır.

P_1) Hiperbolik düzlemin ($H = \{z \mid \text{im } z > 0\}$) herhangi bir noktası mutlaka S nin bir ögesi üzerindedir.

---

* Dr.; Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi.

P₂) Belki bir istisna ile H-düzlemin her noktası mutlaka P nin bir ögesi üzerindedir.

P₃) P nin her bir ögesi S nin her ögesine diktir.

P₄) S nin her bir ögesi, P nin bir ögesine göre bir evirtim altında invaryanttır.

P₅) S nin her C₁, C₂ öğeleri aynı uzaklıktadırlar. Yani her z₁ ∈ C₁ için C₂ üzerinde ρ(z₁, z₂) = ρ(C₁, C₂) olacak şekilde bir z₂ ∈ C₂ noktası vardır. Ayrıca bu z₁, z₂ noktaları P nin aynı bir ögesi üzerindedirler.

P₆) z, w ∈ D nokta çifti S nin aynı bir ögesi üzerindedir ⇔ [z, w] H-doğru parçasının orta dikmesi P nin bir ögesidir.

P₇) P kümesi tam olarak,

$$\{z \mid a \text{ sh} \rho(z, L) = b \text{ sh} \rho(z, L')\}$$

formundaki geodeziklerin kümesidir.

2. Tanım

L ile L' geodezik çifti tarafından belirlenen pensil,

1) L ile L' paralel ise paraboliktir.

2) L ile L' kesişiyorlar ise eliptiktir.

3) L ile L' ayrık ise hiperboliktir.

Bunları ayrı ayrı ele alalım.

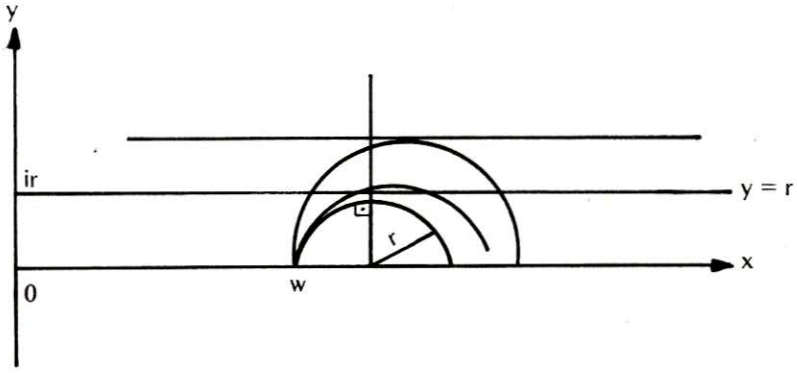
1) L ile L', bitim noktalarından biri ortak olan (paralel) iki geodezik olsun.

P yi de bitim noktalarından biri ortak bitim noktası (w) olan bütün geodezikler olarak alalım. S kümesini de, P nin ögelerine teğet olan bütün horosaykılar (horocycle) kümesi olarak tanımlayalım.

$$\{z \mid z = x + iy, \quad y > t, \quad t \in \mathbf{R} \text{ ve sabit}\} \subset D$$

kümesine bir horosaykıl bölge ve bu bölgenin sınırına da bir horosaykıl denir. Bu durumda S nin öğeleri, y = sabit doğruları olur. Bu koşullarla P₁, P₂ sağlanır. Çünkü D nin her noktasından P nin bir ögesi ve S nin bir ögesinin geçtiği açıktır.

w bitim noktalı bir geodeziğe teğet olan y=r doğrusu (r, geodeziğin öklid yarıçapı) geodeziğe diktir. Bu nedenle P₃ sağlanır. P nin bir ögesine (B merkezli, r yarıçaplı yarım çember) göre bir evirtim ile A noktasının evriği kendisi olacağı için, y= r horosaykılının evriği de yine kendisidir. Böylece P₄ sağlanmış olur (Evirtim çemberi üzerindeki bir noktanın evriği kendisidir). P₅, P₆, P₇ koşullarının da sağlandığı görülebilir.

2) L ile L' , H -düzlemin bir w noktasında kesişen iki geodezik olsun. P de, w den geçen bütün geodezikler olsun.

S ise,

$$C_r = \{z \mid \rho(z, w) = r > 0\}$$

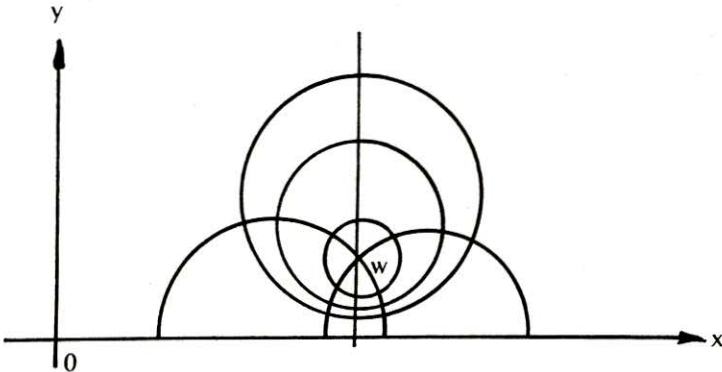
H -çemberleri olsun.

Uyarı

1) Burada S nin öğelerinden w merkezli, r yarıçaplı bir H -çemberin öklid merkezine w_1 dersek, $w = (x, y)$ olmak üzere,

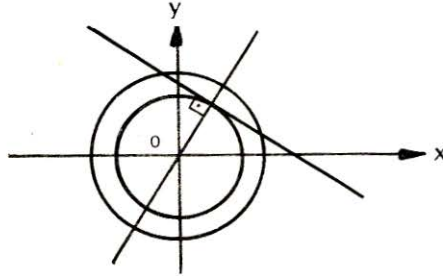
$$w_1 = (x, y \operatorname{chr}) \text{ ve öklid yarıçapı da } r_1 = y \operatorname{sh}r \text{ olur.}$$

2) S kümesinin öğelerinin H -merkezleri aynı nokta (w) olduğu halde, öklid merkezleri farklıdır. Birim disk (Δ) modelini kullanırsak, $w=0$ olmak üzere, P nin öğeleri, Δ nın öklid çapları olur. S nin öğeleri de, orijin merkezli öklid çemberleridir. Bu durumda $P_1, P_2, P_3, P_4, P_5, P_6, P_7$ koşulları sağlanır.

Gerçekten, birim diskin her bir noktasından orijin merkezli ve bu noktayı orijine birleştiren doğru parçasının uzunluğu yarıçaplı bir çember geçer (S nin bir ögesi). Aynı şekilde bu noktadan P nin bir ögesi (bu noktayı orijine birleştiren öklid doğrusu, yani birim çemberin bir çapı) geçer. Böylece P_1, P_2 sağlanmış olur.

Birim diskin her çapı, orijin merkezli bir öklid çemberine dik olduğundan P_3 sağlanmış olur.

3) L, L' ayrık iki geodezik olsun. L_0 da bunların ortak dikmesi olsun. P olarak, L_0 geodeziğine dik olan bütün geodeziklerin kümesini, S olarakta L_0 ile aynı bitim noktalı hipersaykıl (hypercycle) ların kümesini alalım. D de L_0 olarak imajiner eksenini alırsak, P kümesi orijin merkezli öklid çemberleri olur. ($|z| = \text{sabit}$) S ailesi de, $\arg(z) = \text{sabit}$ olan bütün yayların kümesi. Burada da $P_1, P_2, \dots, P_7$ sağlanır.

3. Tanım

L_1 ile L_2 iki parabolik geodezik (L_1 ile L_2 paralel) ve σ_1, σ_2 de sıra ile L_1 ile L_2 geodeziklerine göre iki evirtim olmak üzere, $g = \sigma_2 \sigma_1$ doğrusal dönüşümüne parabolik izometri denir. Aynı düşünce ile, eğer L_1 ile L_2 eliptik iki geodezik ise (L_1, L_2 kesişiyorlar) g eliptik izometri, L_1, L_2 hiperbolik geodezik iseler (L_1 ile L_2 bir hiperbolik pensil belirliyorlar) g ye hiperbolik izometri denir.

Burada doğrusal dönüşümlerin pensillar yardımı ile yaptığımız bu sınıflandırma, bilinen sınıflandırmaya tam olarak denktir. Yani, örneğin bu sınıflandırmadaki bir parabolik doğrusal dönüşümde,

$$T(z) = \frac{az + b}{cz + d} \quad \text{iken} \quad a+d \text{ reel}$$

$$\text{ve } |a+d| = 2 \text{ o'ur.}$$

4. Tanım

g bir hiperbolik izometri olsun. g nin traslasyon uzunluğu (translation length) diye,

$$T = \inf_{z \in D} \rho [z, g(z)]$$

değerine denir.

1. Önerme

$$\frac{1}{2} |\dot{I}z(g)| = \text{ch} \left(\frac{1}{2} T \right).$$

İspat

$$\text{Sh} \frac{1}{2} \rho(z, g(z)) = \frac{|z| |1-k|}{2y \sqrt{k}}$$

olur. ($g(z) = \sqrt{k}z$, $k > 0$, $k \neq 1$)
 $z \in H$ için,

$$\frac{|z| |1-k|}{2y \sqrt{k}} \geq \frac{|1-k|}{2 \sqrt{k}}$$

olur. Çünkü $\forall z \in H$ için,

$$\frac{|z|}{y} > 1 \text{ dir. Buradan,}$$

$$\text{Sh} \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} T \right) = \frac{|1-k|}{1 \sqrt{k}}, \quad \text{sh}^2 \left(\frac{1}{2} T \right) = \frac{(1-k)^2}{4k},$$

(1)

$$\text{Ch}^2 \left(\frac{1}{2} T \right) = 1 + \frac{(1-k)^2}{4k}$$

bulunur. Halbuki,

$$g(z) = kz = \frac{\sqrt{k} z}{\frac{1}{\sqrt{k}}}$$

$$[\dot{z}(g)]^2 = \left(\sqrt{k} + \frac{1}{\sqrt{k}}\right)^2 = \frac{(1+k)^2}{k}$$

$$1 + \frac{(1-K)^2}{4k} = \frac{(1+k)^2}{4} = \frac{[\dot{z}(g)]^2}{4}$$

yazılabileceğinden (1) de yerine konursa,

$$\text{Ch}^2\left(\frac{1}{2} T\right) = \frac{[\dot{z}(g)]^2}{4}$$

$$\frac{1}{2} |\dot{z}(g)| = \text{Ch}\left(\frac{1}{2} T\right)$$

elde edilir.

2. Önerme

L_1 ve L_2 iken hiperbolik geodezik olsun. σ_1, σ_2 de sıra ile L_1 ve L_2 geodeziklerine göre iki evritim olsun. Bu durumda,

$$(L_1, L_2) = \frac{1}{2} |\dot{z}(g)|$$

$$(g = \sigma_1 \sigma_2)$$

İspat

L_1 ile L_2 ayrık olduklarından,

$$(L_1, L_2) = \text{chg}(L_1, L_2)$$

$$\frac{1}{2} |\dot{z}(g)| = \text{Ch}\left(\frac{1}{2} T\right)$$

idi. Halbuki L_1, L_2 ayrık iken L_1 ile L_2 nin ortak dikmesi olan L , σ_1 ve σ_2 evirtimleri altında invaryanttır. Böylece L , g nin eksenidir. Bu nedenle

$$\frac{1}{2} T = \rho (L_1, L_2)$$

sağlanır. Buradan da,

$$\text{Ch} \left(\frac{1}{2} T \right) = \text{Ch} (L_1, L_2) = (L_1, L_2),$$

$$(L_1, L_2) = \frac{1}{2} | \dot{I}z(g) |$$

bulunur.

Sonuç

L_1, L_2 hiperbolik iki geodezik ise, σ_1 ve σ_2 de bunlara göre iki evirtim olmak üzere,

$$g = \sigma_1 \sigma_2 \text{ hiperbolik dönüşümü için, } iz(g) \in \mathbb{R}$$

ve

$$iz(g) > 2$$

olur.

İspat

Önermeden,

$$| \dot{I}z(g) | = 2 (L_1, L_2)$$

olur.

$$(L_1, L_2) = \text{Ch } \rho (L_1, L_2) > 1$$

olacağı için, $\dot{I}z(g) \in \mathbb{R}$ ve

$$| \dot{I}z(g) | > 2$$

sonucuna varılır. Aynı şekilde, g nin parabolik olması durumunda $\dot{I}z(g) \in \mathbb{R}$ ve $| \dot{I}z(g) | = 2$ ve eliptik olması durumunda, $\dot{I}z(g) \in \mathbb{R}$ ve $| \dot{I}z(g) | < 2$ olduğu görülür. Böylece, pensiller ile yapılan sınıflandırmanın bilinen ile denk olduğu gösterilmiş olur.

KAYNAKLAR

1. BAŐKAN, T.: Ayrık Gruplar, Hacettepe Üniversitesi, 1980.
2. BEARDON, A.F.: The Geometry of Discrete Groups, Springer Verlag, New York, 1983.
3. FORD, L.R.: Functions of one Complex Variable, Springer Verlag, New York.
4. ÖZDEMİR, H.B.: Topoloji, Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi, 1987.